

MARTON SZABOLCS

szabolcsmarton@tvnetwork.hu

Géza és Adelhaid

— Géza and Adelhaid —

Abstract

In this paper I explore the early medieval marriage custom in the Carpathian basin. There is a 100 hundred-year-old question about the wives of Géza, dux of Hungarians (972–997). As I've gathered information about this theme, I found that polygamy was the current practice about marrying at the neighbours of Hungarians. But Hungarians also practiced this custom, like Ajtony head man of the Tisza–Maros area.

I can't resolve the problem of Géza's wives, but I can say, he had more wives after one by one (at least Sarolt and Adelhaid), but we have to suppose he had more wives simultaneously, as his neighbours have and some of his contemporary rulers. This is the new result of my research.

Jelen tanulmányomban Géza fejedelem (972–997) feleségeivel szeretnék foglalkozni, mert úgy érzem, hogy ebben a rejtélyes témában lehet még újat mondani. Természetesen roppant fontos lenne, hogy I. (Szent) István (997–1038) szülőanyjának kilétét kiderítsük, illetőleg Géza fejedelem korára nézve is új adatokkal bővíthet a történettudomány eme nyomozás következtében. Nem szeretném azonban elkövetni azt a hibát, hogy elméletemnek kizárólagosságot követelek, mint az eddigi vitázó felek közül többen; sokkal fontosabbnak érzem, hogy új gondolatokat vessünk fel ebben a régi polémiában.

A vitás kérdés az, hogy Géza fejedelem feleségének az Anonymusnál szereplő erdélyi Saroltot, vagy pedig az egyes lengyel krónikákban szereplő Adelhaidot tulajdonítsuk? A kérdést tovább bonyolítja, hogy ezek az asszonyok akár mindketten lehettek Géza feleségei, például egyik a másik halála után, azonban melyik volt a második (a magyar történelemre valószínűleg nagyobb hatású) feleség, vagy melyik szülte I. Istvánt? Nem zárható ki az sem, hogy egy időben mind a két asszony feleségi

rangban volt Géza udvarában. Ebben az esetben melyikük volt a fontosabb, az első feleség, illetőleg melyiktől származik mégis István? Ezek a kérdések tulajdonképpen két évszázada foglalkoztatják a magyar történészeket.

Már az elején le szeretném szögezni, hogy nem kívánok teljes áttekintést adni az évszázados vita résztvevőiről, céloim nem is lehet ez, csupán a polémia fő vonalának bemutatására vállalkozom. A vitára koncentrálni helyett a saját gondolatmenetemet szeretném megosztani az olvasókkal. Magyarországon a XVIII. század végén Pray Györgynél került elő az a vélekedés, miszerint Géza fejedelemnek nem az erdélyi Gyula leánya, Sarolt volt a felesége, hanem Mieszkó (960–992) lengyel fejedelem nővére (nőrokona), Adelhaid.¹ A történelemtudomány történetében száz évet haladva tovább, szemünkbe tűnik Wertner Mór munkássága, aki több művében is Adelhaid mellett kardoskodott, szerinte ő volt Géza fejedelem második felesége, de nem Szent István szülőanyja. Nála Sarolt volt Géza első felesége, aki 968 körül

¹ PRAY 1791. 372–386.

szült fiút a férjének, majd 970 táján halt meg. Halála után Géza, hogy csökkentse a német fenyegetettséget, 973-ban elvette Adelheidot, a lengyel hercegnőt.² Vele Pauler Gyula állt szemben, aki természetesen Saroltot tartotta Géza egyetlen és hiteles feleségének.³ Pár év múlva újból fellángolt a Sarolt–Adelheid vita, mégpedig Karácsonyi János és Nagy Géza között.⁴ Karácsonyi a lengyel forrásokra támaszkodva támadta meg Anonymusnak Sarolttal kapcsolatos kijelentéseit, míg Nagy Géza a Karácsonyi által felhasznált krónikák hitelességét vitatta, és azt, hogy az adott passzusok valóban Géza fejedelemre vonatkoznak-e. Végül nem sikerült egymást meggyőzniük, álláspontjaik változatlanok maradtak. Annyit azért elértek, hogy ettől kezdve a történészek kizárólag egy feleséget tudtak elképzelni Géza oldalán. Bővebben azért nem írok erről a vitáról, mert mindkettejük érveit fel szeretném még én is használni, ezek pedig úgyis elő fognak kerülni munkám során.

Az elkövetkező évek a Sarolt-pártiak győzelmét hozták. 1925-ben Hóman Bálint szintén az Adelheid történet ellenében foglalt állást.⁵ Szent István halálának 900. évfordulójára kiadott emlékkönyvben Döry Ferenc szintén csak egyetlen feleséget engedett meg Géza fejedelem számára, és pedig Saroltot.⁶ 1924-ben kapcsolódott be egy nyelvész, Melich János is a vitába. Az ő Sarolttal kapcsolatos nyelvészeti fejtegetései végképp ellehetetlenítették Adelheidnak mint Géza fejedelem feleségének történelmi létét.⁷ Ezen a ponton nem térek ki

részletesebben Melich gondolataira sem, mert még úgyis érinteni fogjuk az általa vizsgált nyelvészeti problémákat. Nem tudom, hogy a korszak politikájának mekkora beleszólása lehetett a történetírásra, de ha belegondolunk, akkor logikusnak találhatjuk, hogy az éppen kialakuló keresztény-nemzeti ideológiával teljesen szemben állt a honfoglaló magyar nép többnejűségének gondolata. Tehát jó időre a monogámia múltra vetítése győzött. 1967-ben új elemet hozott a vitába a külföldön élő Vajay Szabolcs, aki a szokásos felfogással szembe helyezkedve védte Adelheidot. Sőt, továbbhaladva úgy gondolta, hogy Géza első házassága Sarolttal politikai szándékból kötött, és ezzel Géza megnyerte magának az erdélyi magyarságot, majd Saroltot eltaszítva Adelheidot vette feleségül, így egy németellenes lengyel-magyar koalíciót hozott létre.⁸ Vajaynál Géza hatalmas formátumú államférfi volt, azonban kérdéses, hogy a sok következtetése helytálló-e? 1974-ben Szegefű László foglalt állást, Sarolt kizárólagossága mellett szépen felsorakoztatva az addigi érveket.⁹ Ezt követően Györffy György is kinyilvánította, hogy Saroltban kell látnunk Géza egyetlen feleségét.¹⁰ 1995-ben végre egy lengyel történésznek is megjelent ebben a témában magyarul egy tanulmánya, azonban ő nem tett mást, mint összefoglalta a lengyel történészek szintén évszázada tartó vitáit, illetve a magyar kollégák alapján kétségbe vonta Adelheid létét.¹¹ 2000-ben Kristó Gyula is egyértelműen kijelentette, hogy a magyar

² WERTNER 1885. 151.; WERTNER 1892. 25–31.; DÖRY 1938. 537.

³ PAULER 1899. 381–382.

⁴ KARÁCSONYI 1904a. 460–462., 523–529.; KARÁCSONYI 1904b. 6–9.; NAGY 1906. 53–65.; KARÁCSONYI 1906. 99–105.; NAGY 1907. 25–31., 127–139., 175–182.; NAGY 1908. 14–24., 110–123., 145–157.; KARÁCSONYI 1909. 1–13.

⁵ HÓMAN 1925. 37., 90–91.

⁶ DÖRY 1938. 556–562.

⁷ MELICH 1924. 110–115.; MELICH 1925. 45–51.; MELICH 1927. 488–496.

⁸ VAJAY 1967. 63–81. Vajay Szabolcs Géza fejedelem gyermekeinek történelmét vizsgálva jelentette ki, hogy Gézának két feleséggel kellett bírnia. Gondolatmenete szerintem eddig a pontig helyes is, utána viszont 'történelemalkotásba' kezdett.

⁹ SZEGFŰ 1974. 240–251.

¹⁰ GYÖRFFY 2000. 60–64. (könyvének első kiadása még 1977-ben jelent meg)

¹¹ GRZESIK 1995. 114–120. A lengyel szakirodalom Adelheidról alkotott felfogásának változását remekül dolgozta fel, így én már nem is kívánok erre a vonalra külön kitérni. Gyakorlatilag 1823-tól kezdve Lengyelországban is vannak Adelheid létét igazolva láto

forrásokra támaszkodva Adelheidot ki kell iktatnunk a magyar történelemből.¹² Végül a legfrissebb idevágó tanulmány Uhrman Iván tollából származik, aki szintén Saroltban látja Géza egyetlen feleségét.¹³ Mellesleg az ő 2003-as írása indított el engem ennek a témának a feltárására. Legújabbán pedig Halmágyi Miklós fordított figyelmet Géza feleségeinek Thietmár művéről szóló tanulmányában.¹⁴

Géza fejedelem felesége a forrásokban

Első nekifutásra nézzük meg mit is lehet összegyűjteni Géza feleségéről az írott forrásokban. Idetartoznak a lengyel krónikák, a magyar krónikák, Anonymus gesztája, illetőleg az egykorú német szerzetesek krónikái.

Anonymus: „Tétény nemzette Horkát, Horka nemzette Gyulát és Zo[m]bort. Gyula két leányt nemzett, az egyiket Karoldnak, a másikat Saroltnak nevezték, és Sarolt volt Szent István király anyja.”¹⁵

XIV. századi krónikakompozíció: „Taksony nemzette Gézát és Mihályt, Mihály pedig nemzette Szár Lászlót és Vazult, Géza pedig, miután isteni jövendölés előre megmondta, az Úr testetöltésének 969. évében, miképpen Szent István király legendájában meg van írva, Sarolttól, Gyula leányától Szent István királyt nemzette.”¹⁶

történészek, 1871-től vitatják a hercegnő létezését, és mára a lengyel történészek többsége nem fogadja el Adelheidot történelmi személynek.

¹² KRISTÓ 2000. 1–11.

¹³ UHRMAN 2003. 289–292. A kutató ennél jóval tovább megy később, ld. UHRMAN 2010. (interneten olvasható oldalszám nélkül) Itt már olyan elméletet is összekovácsolt görög-héber és magyar szavak alapján, mely szerint Sarolt eredeti neve talán Mária volt.

¹⁴ HALMÁGYI 2011. 21–36.

¹⁵ ÁKÍF 1999. 359. (ford. Kristó Gyula) Anonymus művét 1210 körül írta, szövegét erős kritikával kell kezelni. A fenti idézetet általában hitelesnek fogadják el történészeink.

¹⁶ ÁKÍF 1999. 368. (ford. Kristó Gyula) Ennek a krónikakompozíciónak a létrejöttét az 1332–33-as évre tehetjük, azonban egyes részei egészen a XI. századig

Ugyanott a Képes Krónikából: „A harmadik kapitány pedig Gyula volt, akitől László fia Gyula származik. Ez a Gyula nagy és hatalmas fejedelem volt. (...) Volt egy Sarolt nevű lánya, akinek szépségéről sokáig beszéltek a különböző tartományok fejedelmei. Ezt Géza fejedelem Kulan földje urának, Beliudnak a tanácsára és közvetítésével törvényesen feleségül vette.”¹⁷

Querfurti Brúnó: „Ezekben a napokban [levelet] küldött a magyarok nagyfejedelméhez, sőt inkább hitveséhez, aki az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami a férjéé volt, maga irányította. Ennek vezetése alatt kezdődött el a keresztény hit, de pogánysággal vegyült össze a beszenyezett vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál ez a tétlen és bágyadt kereszténység.”¹⁸

Merseburgi Thietmar: „[Géza] Felesége Beleknegini, azaz szlávul mondván szép úraszszony, pedig mértéktelenül ivott, és katona módjára ülte meg a lovat, egy embert hirtelen haragjának túlzott hevesességében megölt. Jobban tenné e beszenyezett kéz, ha orsót forgatna, s őrzöngő lelkét türelemmel megfékezne.”¹⁹

nyúlhatnak vissza, és feltehetőleg egy ösgeztáblából származnak. Hatással volt Anonymus műve is a krónikakompozíció szövegére.

¹⁷ KK 2004. 29. A törvényesen szót azért emeltem ki, mert eszerint lehettek Gézának a kesztényi felfogás alapján törvénytelen feleségei, vagyis egyszerre egy-nél több asszonya.

¹⁸ ÁKÍF 1999. 83. Szent Adalbert életrajza. Rövidebb szerkesztés. (ford. Thoroczkay Gábor) Brúnó 1003-ban jött először Magyarországra térítőérsekként, majd Lengyelországban tartózkodott, és 1005–1008 között újra hazánkban járt. Jól kellett ismernie mind a magyar, mind a lengyel viszonyokat, Géza fejedelem hitvesét mégsem nevezi nevén. Árulkodó lehet viszont, hogy Adalbert a vita szerint Géza feleségéhez címezte sorait, márpedig a cseh-lengyel érsek inkább kora lengyel személyiségeit ismerhette.

¹⁹ ÁKÍF 1999. 113. (ford. Thoroczkay Gábor) Thietmar soha nem járt Magyarországon, azonban Merseburg püspökeként élénken érdeklődött hazánk és Lengyelország politikai viszonyai iránt. Műve elfogulatlan, információit sok esetben a tájékozott udvari tisztviselőktől merítette.

Hildesheimi Évkönyv: „1003. (...) István magyar király sereggel ment anyai nagybátyja, Gyula király ellen; miután őt feleségével és két fiával együtt elfogta, országát erőszakkal keresztény hitre kényszerítette.”²⁰

Annales Kamenenes: „Ennek a Meskónak volt egy nővére, név szerint Atleydes, akit Jesse, Magyarország királya fogadott asszonyává. Aki, mivel keresztény volt, férjét, Jessét odafofodította Krisztus hűségére. Ez később látomást fogadott magába a neki megnyilatkozott boldog István első vértanú által, és Istvánt, Magyarország királyát szülte. Anno 975 István, Magyarország királya, megszületik.”²¹

Ennyit árulnak el a források. Lássuk, milyen kérdéseket vetnek fel a fenti szövegrészletek, és mit lehet ezekhez máshonnan hozzátenni.

A feleségekről

Géza fejedelem, a hagyományos történeti kronológia alapján 940–950 között született (számoljunk 945-tel). Abban az esetben, ha első fia, Vajk 970 táján született, Gézának kb. 25 évesnek kellett lennie. Ha hiszünk Szent István nagyobbik legendájának, akkor 997-ben István még épp csak kilépett a gyer-

mekkorból,²² emiatt többen felvetették, hogy István csak 980 táján szülehetett. Ebben az esetben Géza nagyjából 35 éves kellett volna, hogy legyen, tehát középkori mértékkel mérve kötelezően volt már felesége Sarolt előtt is. Persze ez a 980-as születési dátum már túlzás, de hagyományos forrásaink alapján mindenképpen valószínűsíthető Sarolt előtt egy (vagy több) másik feleség is. Másik oldalról nézve a kérdést, ha Géza csak 950 táján született, és Vajk valóban 969-ben jött a világra, még akkor is lehetett felesége Sarolt előtt, akár már 15 éves korától kezdve. Hogy miért nem szerepel ez a lány a keresztény forrásokban? Nagyon sok minden nem szerepel a pogány magyarság korából ezekben a forrásokban, tulajdonképpen a szerzetesek számára a kereszténységgel kezdődött az élet a Kárpát-medencében. Azért, mert Thietmár, Brúnó, a krónikák csak egy feleségről tudnak (tudósítanak), még lehetett Gézának azt megelőzően felesége (akár több is, sőt pogányként egy időben, egyszerre több is!). Egyszerűen nem tudhatjuk biztosan, emiatt felelőtlennek kijelenteni, hogy Gézának csak 1 felesége lehetett, és ez Sarolt vagy Adelheid volt.

Mit árul el a Beleknegini név Géza feleségéről? Már a kezdetektől felbukkant ez a megnevezés a vitában, és mindkét párt az általa preferált feleségre vonatkoztatja. Azonban gyakorlati jelentősége nincsen a vitában, ugyanis valószínűleg Géza bármelyik feleségéhez hozzá lehetne illeszteni. Melich János elemezte ki részletesen ezt a szláv nevet, és úgy találta, hogy délszláv eredetű a Beleknegini név, és 'fehér úrnő' a jelentése. Ezzel szemben a szláv (szorb) nyelvvél elboldoguló Thietmár világosan a 'szép úrnő' jelentést adta meg. Thietmár ráadásul következetesen minden bel-előtagú szláv szót szépnek és nem fehérnek fordított. Melich azért is erőltette a 'fehér úrnő' megnevezést, mert így remekül hozzá lehetett volna igazítani Sarolthoz e nevet. Mivel Sarolt nevének jelentése 'fehér menyét', ki lehetett volna

²⁰ ÁKÍF 1999. 214. (ford. Thoroczky Gábor) A hildesheimi évkönyv az egyik legfontosabb forrásunk, 1050-70 táján írták le benne az 1000 körüli magyar eseményeket, az egykorú nagyobb hildesheimi évkönyv alapján.

²¹ UHRMAN 2003. 290. A forráskiadása: GOMBOS 1937. 145. A kamenicki évkönyv 965-től 1165-ig vezeti az eseményeket, feltehetőleg egykorú írás volt, történetírásunk szerint végső formába öntése azonban körülbelül Anonymus gesztájával egy időben történhetett (KARÁCSONYI 1909. 2.). A kamenicki évkönyvhöz hasonlóan ír az Annales Cisterciensium in Heinrichow ab a. 971–1317 (GOMBOS 1937. 117.), az Annales Silesiaci compilati a. 965–1249 (GOMBOS 1937. 201–202.), és a Chronica principium Poloniae (GOMBOS 1937. 475–476.). Ezek ugyanarra a szövegvariánsra épülnek, ugyanazt az információt ismerik, ezért nem tartom szükségesnek lejegyezni ezeket is. A lengyel források egyet értenek még abban is, hogy István az 1025-ben elhalt Nagy (Vitéz) Boleszláv unokatestvére (consobrinus) volt.

²² ÁKÍF 1999. (Szent István nagyobbik legendája) 276.

zárni a másik feleséget a vitából.²³ Ezen nyelvézeti fejtegetésekkel szemben sokkal fontosabb azt látnunk, hogy 1. bármelyik feleségre vonatkozhat a szép úrnő kifejezés, 2. bármelyik feleségre vonatkozhat a férfias, pogány életre történő utalás. Semmi nem indokolja, hogy csakis a keresztény hitre tért, több gyermeket nevelő Saroltban vélhetjük megtalálni a duhaj Belekneginit.

Adelhaiddal kapcsolatban sokkal érdekesebb azonban az az elmélet, ami szerint nem Gézának, hanem a testvérének, Mihálynak a felesége volt a lengyel hercegnő. Nagy Géza 1906-ban mutatott rá arra a tényre, hogy Mihály leszármazási ágán szokatlanul dominánsak az Adelhaid nevek.²⁴ Valóban érdemes belegondolni, hogy Mihály feleségét a latin forrásainkból nem ismerjük, és talán őt kell Adelhaiddal azonosítanunk. Vazul gyermekei is lengyel földre menekültek. I. András (1046–1060) egyik leányát Adelhaidnak hívták, I. Bélának (1060–1063) szintén volt egy Adelhaid nevű leánya. Kálmán király (1095–1116) testvérének, Álmos hercegnek is volt egy Adelhaid nevezetű lánya. Figyelemre méltó Vajay Szabolcs kutatása, melyben továbbgondolva ezt a feltételezést, azt találja, hogy I. András királyunknak két jelzője van a krónikakompozícióban, a katolikus és a fehér. Az utóbbi csakis külső ismertetőjegy lehetett, és bajosan öröklődhetett volna a – feltételezhetően – sötétebb bőrű magyarok között, ha-

csak nem egy északi, kimondottan fehérbőrű anyától származott ez a szín. Ez alapján tehát elvileg nyugodtan kimondhatnánk – pusztán a latin forrásaink alapján –, hogy Mihály felesége Adelhaid volt, vagy legalábbis egy lengyel hercegnő.²⁵

Létezett-e egyáltalán Adelhaid? Egzakt választ erre nem lehet adni akkor, ha valaki semmiképpen nem hajlandó elfogadni a lengyel krónikák kijelentéseit. Amennyiben nyitottabban közelítünk a kérdéshez, láthatjuk, hogy a lengyel források és a magyar adatok egybevégoan, egyértelműen Adelhaid létezése mellett tanúskodnak.

Végezetül vizsgáljuk meg Prokuj esetét. 1018-ban Thietmárnál ő Szent István király anyai nagybátyjaként (avunculus) szerepel.²⁶ Vajon ez a Prokuj azonosítható-e Sarolt Gyula nevű testvérével? A hagyományos felfogás szerint igen.²⁷ Valójában azonban korántsem biztos, hogy Gyulát szláv néven Prokujnak hívták volna. Melich meggyőzően bizonyítja, hogy Prokuj nevének jelentése 'maradék', ez azonban egyáltalán nem feltétlenül bizonyíték arra, hogy a legyőzött, és megmaradt erdélyi Gyulára kellene értenünk.²⁸ Vajon élhetett-e még 1018-ban Sarolt testvére? Nem valószínű. Természetesen azt sem bizonyítja számunkra Prokuj Thietmárnál történő említése, hogy Géza fejedelem felesége lengyel hercegnő lett volna. Lehet, hogy a szlávok Prokuj névben íráshiba lappang, esetleg

²³ MELICH 1924. 110–115. Meggyőzően bizonyítja be Sarolt török eredetű nevének fehér menyét jelentését. MELICH 1927. 488–494. Nyelvézeti érvekkel próbálja megtámadni a kora szláv nyelvet ismerő Thietmárt, véleményem szerint nem is túl eredményesen. KARÁCSONYI 1906. 100–101. Sikerral védelmezi szerzőnket.

²⁴ NAGY 1906. 61–65. Nála vetődik fel az a kérdés, hogy a Vazul-fiak valóban Vazultól származtak-e, és nem-e Szár Lászlótól ahogy a krónikakompozíció és Anonymus tartja, hiszen a fiúk egyetlen fiú leszármazottjukat sem neveztek el Vazulról, ellenben Lászlóból később híres király lett. Szár Lászlónak viszont nem Adelhaid a feltételezett felesége, hanem egy orosz hercegnő.

²⁵ VAJAY 1967. 77–80. Kiemelendő nála I. Béla Adelhaid nevű lányának bemutatása, melyet a szakirodalom nem igazán ismer. Valójában a fehér bőrszín egyáltalán nem perdöntő, és a későbbiekben látni fogjuk, hogy Adelhaid neve miért marad fenn mégis az Árpádok között.

²⁶ ÁKÍF 1999. 112. Karácsonyi biztosnak vette, hogy Prokuj lengyel származású és emiatt Adelhaid testvére. Mivel Thietmárnál a lengyel vonatkozású részeknél szerepel az említése, így az igazsághoz közelebb állhat, mint a Gyulával történő azonosítás.

²⁷ NAGY 1906. 56–58. Késspénznek veszi a Prokuj–Gyula párosítást például a KMTL 1994. 245. Ezt a felfogást osztja ma a magyar történettudomány.

az avunculus jelzőt használta helytelenül Thietmar.

Kérdések

Szokás szerint itt most konklúzióknak és logikusnak tűnő következtetéseknek kellene következniük, de ezúttal nem lehetséges. A latin források tartalmát vizsgálva látható, hogy egy lépéssel sem sikerült közelebb jutni a kitűzött célunkhoz, miszerint rámutatunk Géza fejedelem házassági kapcsolataira. Sőt, a kérdések csak halmozódnak. Ki volt Prokuj? Ki volt Beleknegini?

Nézzük akkor a magyar helyett kicsit a lengyel forrásokat. Miért nem nevezi szentnek Istvánt a kamenicki évkönyv és a feldolgozásai? Feltehetően azért, mert a szerzetesek egykorú forrásból dolgoztak, mikor István még élt, és még igen messze volt szentté avatása. Ráadásul jelen időben írnak Istvánról (nascitur)! István 'unokatestvérének' Vitéz Boleszlávnak 1025-ös haláláról számot ad az évkönyv, azonban Istvánt többször már nem említi, tehát ez alapján 1025 és 1038 közöttinek kell lennie a szövegnek.²⁹ Az tehát nem kérdés, hogy a XII. század végén kompilált kamenicki évkönyv egykorú forrásból (is) dolgozott. Az érdekes az, hogy I. (Szent) László királyunk (1077–95) Lengyelországban született, anyja biztosan lengyel volt, László életében többször járt is Lengyelországban, mégsem említik sehol a lengyel évkönyvek! Látnunk kell, hogy László szentté avatása csak 1192-ben történt meg,³⁰ míg a kamenicki évkönyv szerkesztése 1165-ben befejeződött. Az évkönyv tehát nem datálható 1165 utánra (!), ahogy eddig tették a lengyel történészek, mert nem hagyta volna ki a szerzetesek egy

lengyel származású, erős lengyel kapcsolódású magyar szentet a feljegyzéseik közül. Ez pedig véleményem szerint annyit jelent, hogy megbízhatóbb Anonymusnál, vagy a XIV. századi krónikakompozíciónál. Azonban továbbra is fennáll az ellentét: a megbízhatóknak tartott lengyel évkönyvnek vagy a sokkal közelebbi, esetleg szájhagyományt, népi tudást is felhasználó magyar szerzőknek higgyünk?

A fentiek értelmében az Adelheid-vitában részemről inkább a lengyel forrásokra támaszkodnék, de egyértelmű, hogy a rendelkezésünkre álló latin nyelvű források nem elegendők a feleség-vita eldöntéséhez, ezért kutatásunkat ki kell terjesztenünk a középkori bigámia, poligámia kérdésére is.

Bigámia³¹ a középkori Magyarországon

Szögezzük le, hogy a kora középkori Nyugat-Európában már maga a házasság története is elég szerteágazó kérdés volt. A frank törvények megkülönböztették a Muntehe és a Friedelehe intézményét. Az előbbi volt a 'politikai' házasság, míg az utóbbi a 'szerelem' házasság. Előbbiből csak egyet lehetett kötni, utóbbiból többet is. Ez az összetett intézmény egészen a 800-as évek elejéig aktívan létezett a frank országokban.³² Az egyház a IX. századtól lépett fel keményen a Friedelehe intézménye ellen ágyasságnak és parázsnaságnak bélyegezve azt (ágyasságot egyedül a szabadok és

²⁸ MELICH 1927. 494–496. Döry sem látja bizonyítottnak Prokujnak Gyulával való azonosítását. DÖRY 1938. 560–561.

²⁹ GOMBOS, 1937. 144.; KARÁCSONYI 1906. 100. Teljesen egyet kell értenem Karácsonyival abban, hogy az évkönyv szövege nem keletkezhetett a XII. század után, ahogy a lengyel történészek ma gondolják.

³⁰ KMTL 1994. 395.

³¹ Maga a bigámia szó középkori értelmezése roppant bonyolult. Az angol nyelvű katolikus enciklopédia eleve külön kezeli az egyházi és a világi törvénykezésben értelmezett bigámiát. Az egyháziakra számára fokozatosan tiltották meg a házasságkötést, egyszer nősülni évszázadokig szabadott (legalábbis a papi rend felvétele előtt), így nagyon sokáig a bigámián azt értették, ha egyházi másodsor nősült. A világi törvénykezésben a bigámia jelentése az, amikor egy férfinak egyszerre kettő (vagy több) felesége volt. Lásd <http://www.newadvent.org/cathen/b.htm> Hozzáférés: 2012. 08. 06.

³² GOETZ 1993. 32–33.; A téma jóval bővebb kifejtését lásd BRUNDAGE 1990. 124–133., 145. A VI–XI. századi német jogot vizsgálta elsősorban a szerző.

szolgálónöik között engedélyeztek). A 895-ös triburi zsinaton még mindig eltúrték, hogy a férj együtt 'allasson' a feleség nőstestvérével is, csupán bűnbánatot kellett tartania (ha kiderült), és bizonyítani, hogy nem tudott a kapcsolat bűnös mivoltáról.³³ Láthatjuk tehát, hogy még nyugatról sem egyértelműen a monogámia szokása környékezte a magyarokat.

László Gyula szerint a nomadizáló magyarokat az egynejtűség jellemezte. Ellenben úgy vélte, hogy a szomszédos lengyel és cseh kereszténységnek sok baja volt a többnejtűséggel.³⁴ Ibn Ruszta szerint, ha egy szláv halottnak három felesége volt, akkor amelyik legjobban szerette, eltemetkezhetett vele.³⁵ A szláv család ettől függetlenül még alapvetően monogám volt, csupán a gazdagoknál fordult elő a poligámia. Ennek legelső emléke még Samo szláv államának VII. század eleji fennállásánál érhető tetten.³⁶ I. Mieszko lengyel fejedelemnek például hét pogány feleségét kellett elhagynia, mielőtt egy keresztény hercegnőt vehetett volna feleségül. Csehországban a X. század végén Adalbert püspöknek még harcolnia kellett az 'egy férfinak több feleség' elv ellen.³⁷ Maszúdi

szerint a kazár hakánnak (legfelsőbb, szakrális vezető) több felesége is volt. Ezt erősíti meg Ibn Fadlán is.³⁸

Analógiák keresését a magyarok esetében kezdjük a hunoknál, hiszen majd 100 évig éltek a Kárpát-medencében, de a sztyeppén még inkább meghatározó lehetett kulturális befolyásuk. Deér Józsefnél találunk idézeteket kínai forrásokból a hunok több feleségére, miszerint: „Ha az apa meghal, fiai feleségül veszik mindazokat az asszonyokat, kiket atyjuk az ő anyjuk után vett nőül. Ha meghal a testvér, a többi testvérek kisajátítják összes asszonyait és feleségül veszik azokat...” Időszámításunk szerint a II. században Mao-tun hun vezér kíséretét engedelmességre szoktatván lenyilaztatta „kedvenc feleségét”, később megölette „második anyját” is.³⁹ Eszerint a hunok már időszámításunk előtt többnejtűségben éltek, sőt a magyar néven levirátusként ismert intézmény is ennek maradványa kellett, hogy legyen az ősmagyaroknál. A szövegben az is érdekes, hogy a nem igazi anyját is második anyjaként emlegeti, tehát a valós körülményeket nem ismerő egykorú feljegyzők akár bele is kavarodhattak a rokoni szálak kibogozásába.

Ezen a ponton joggal vethetjük fel, hogy Szt. István uralkodásának kezdetén nem egyszerűen a primogenitúra és a levirátus (tehát az öröklés rendje) vetélkedett egymással, hanem legalább annyira az egynejtűség-többnejtűség

tartottak egyházi és világi zsinatot a csehek (1039), és akkortól származnak első írott törvényeik. Így a többnejtűséget is ekkor tiltották csak be. Uo. 86. Nagyjából úgy fordíthatnánk a szövegrészletet, hogy egy férfinak egy felesége legyen, és ha civódás történik a házaspár között, akkor nem lehet újra házasodni.

³³ MANSI 1773. 130. A triburi zsinatot Arnulf császár és 22 német püspök tartotta, részben egyháziak életével foglalkozva, részben a világiak szexuális szokásaival, házasságával. Uo. 162. Kiegészítések, 8. caput

³⁴ LÁSZLÓ 1988. 273.

³⁵ KMOŠKÓ 2000. I/1. 210.; Uo. I/2. 247. Al-Bakri a szlávokról: „Királyaik feleségeiket bezárva tartják... Egy-egy embernek közülük húsz, sőt még ennél is több felesége van.”

³⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 173. „Samonak 12 felesége volt a vendek nemzetiségéből...” Ugyanitt találunk adatokat az avarok többnejtűségére is, hiszen Fredegar leírta, hogy „a hunok a tél eltöltésére évente a szlávok közé jöttek, s a szlávok asszonyait és leányait az ágyukba vették.” Ez a hely valószínűsítheti, hogy nem éppen szilárd monogámiában éltek, hanem lazább poligámiában, ahol ilyen szexuális szabadoságokat engedhettek meg maguknak.

³⁷ GIEYSZTOR 1982. 41.; GALL NÉVTELEN 2007. 98. 5. fejezet.; KOZMA 1923. 52. Prágai Kozma szövegében nem szó szerint, de benne van a tisztátalan kapcsolat, a házastársak válásának leírása. Később a Gniezmóból elhozott Adalbert maradványainál

³⁸ KMOŠKÓ 2000. I/2. 172. Maszúdi a kazárokról; MHK 1900. 218. Ibn Fadlán leírása a kazárokról: „Szokásaik túlnyomó részben a pogányok szokásaival egyeznek... Országuk törvényei ellenkeznek a moszlimok, zsidók és keresztények intézményeivel... A kazár (fő) király, a szokásos törvényeknek megfelelőleg, tizenöt nővel bírhat, a kiknek mindegyike királyi hercegné, leányai a szomszédos királyoknak... Ágyasai hatvan fiatal leány...”

³⁹ DEÉR 1993. 11., 21.

állt az ellentétek középpontjában. Úgy tűnik, hogy a pogányság-kereszténység harcában egy-egyel több új elemet tudunk felmutatni.

Az avaroknál annyit tudunk, hogy a főfeleséget katun-nak hívták, és mellette egyéb feleségei is lehettek a férfinak.⁴⁰

Ugyanakkor tudjuk azt, hogy nem csak a kazároknál és a szlávoknál volt szokásban a többnejűség, hanem a magyarok bolgár szomszédainál is. 866 őszén ugyanis I. Miklós pápa írt egy válaszlevelet a hozzá forduló frissen megtért bolgároknak, amiben a hitélet mellett főleg a gyakorlati életvitelre vonatkozó válaszokat kellett megfogalmaznia. A válaszlevélből kiderül, hogy a derék bolgárok megkérdezték tőle: egy időben lehet-e két felesége valakinek?⁴¹ Úgy tűnik, hogy ez a szokás tartós és erősen beidegzett hagyomány lehetett náluk (akár bolgár, akár szláv oldalról indult), ugyanis a IX. sz. végén, a X. sz. elején újra kifejezetten tiltani kellett nekik a két feleség tartását.⁴² 925-ben a spalatói zsinaton a horvát papoknak (sacerdotes) meg kellett tiltani, hogy első feleségükkel a házasságot tovább nem folytatva másodikat hozhassanak cellájukba.⁴³

László Gyulának igaza van abban, hogy a magyarok alsóbb, szegényebb rétegei valóban nem engedhettek meg több feleséget maguknak, a leggazdagabb előkelőket viszont nem valószínű, hogy bármi is gátolta volna ebben. A Gardézinál is szereplő magyar menyasszonyvásárlási szokás igen gyakran többnejűséggel párosult más kultúrákban, és ezekben több felesége csak a vagyonosoknak volt. Fontos megjegyezni, hogy az obi-ugorok és a manysik hőseinekben, mítoszaiban esett szó többnejűségről, a hantiknál pedig tudjuk,

hogy nem jellemző, de élő gyakorlat volt a poligámia.⁴⁴

A korai magyaroknál egyedül Ajtonyról tudjuk biztosan, hogy több felesége is volt. „Hét feleséget is tartott, merthogy a keresztény hitben nem volt éppen tökéletes.”⁴⁵

Később gyanúba hozható a Vata-féle pogánylázadásnál Vata fia János, akinek a Képes krónika szerint „sok jósnője közül azután az egyiket, név szerint Rasdit a legkeresztényibb Béla király elfogatta...”⁴⁶ Pusztán feltételezés, de nem lehetséges, hogy itt inkább több feleségről lenne szó? A néprajztudomány mai állása szerint a pusztai népek nem a jósnőikről híresek (sokkal inkább a sámánokról, bár léteztek nők is köztük), így itt vagy egy különálló ősi magyar hagyományról lehet szó, vagy pedig valami okból a krónika szövege a feleségeket jósnőkként állította be. Például azért, hogy a pogány hitet felvett Jánost még elvetemültebbnek mutassa be.

Vajon Géza mennyire volt tökéletes keresztény?⁴⁷ Ilyen körülmények között nem csoda, ha a papság is letért néha a kijelölt útról. Egyáltalán nem véletlen, hogy Szt. László első törvénykönyvének első dekrétuma egyből az egyháziak házassági szokásaival foglalkozik. Ez nem csak a clunyi szerzetesi reformok szigorú rendelkezéseinek magyarországi begyűrűzését jelentette, hanem valóban szükséges is lehetett az egyháziak bigámiáját tiltania. „A bigamus papoknak és diakónusoknak, továbbá az özvegyasszonyokkal és férjüktől elűzöttekkel nőknek megparancsoljuk, hogy váljanak el, s az elvégzett bűnbánat után térjenek vissza rendjükhöz. ... Parancsoljuk végül, hogy az elválasztott asszonyokat adják vissza szüleiknek, és mivel házasságuk nem volt törvényes, ha

⁴⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 292–293.; W. POHL: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822. n. Chr. München, 1988. 305–306.

⁴¹ NÓTÁRI 2002. 52. „Si liceat uno tempore habere duas uxores, exquiritis.”

⁴² PETKOV 2008. 51. A közönséges embereknek adott törvény. 13. artikulusz

⁴³ LEA 1867. 152–153.; BATTHYÁNY 1785. I. 333–334.

⁴⁴ SÁRKÁNY 1997. 34.

⁴⁵ ÁKÍF 1999. 411. Szt. Gellért nagyobb legendája.

⁴⁶ KK 2004. 54–55.

⁴⁷ Itt lehetne idézni azt a sokat vitatott állítást Thietmarnak, miszerint Géza elég hatalmasnak tartotta magát ahhoz, hogy több istennek is áldozhasson. Lásd ÁKÍF 1999. 113.

úgy akarják, legyen szabad férjhez menniük.” Ezt magyarázza meg a harmadik dekrétum, miszerint „Azoknak a papoknak, akik első és törvényes házasságot kötöttek, mivel a béke kötelékét vették magukra, és a Szentlélekben egyesültek, adassék időleges engedély...”⁴⁸

Az első törvény bigámus papjait rendszerint másodnősnek fordítják, tehát olyan egyháziakról lenne szó, akik másodszor nősültek meg. De miért tiltaná a törvény a másodszori nősülést, amikor magát a házasságot nem tiltja?⁴⁹ A bigámus szó itt talán inkább a másik jelentésében szerepelhet, vagyis kétnejút, két-asszonyút fordíthatnánk. Szó szerint elemezve a rendelkezést láthatjuk, hogy a bigámus papokat a továbbá szócskával (a latin szövegben et, de a fordításban így hangzik jól) valóban el is különítik a másodszor (özvegyasszonyokkal, elözött feleségekkel vagyis nem szüzekkel, ahogy az egyház az első házasságot engedélyezte egykoron) nősült papoktól. Ide vonatkozathatóak Pál apostol szavai, aki szerint „a püspök ... egy feleségű férfiú (legyen)”⁵⁰

Siklóssy Lászlóval egyetértve itt arra kell gondolni, hogy a törvény meg akarta akadályozni, hogy a papok ágyasokat tartsanak, vagy törvényes feleségük mellett szeretőjük legyen, netán valóban két feleségük. A XI. századi magyar viszonyokat ráadásul nem kell feltétlenül a katolikus hagyománnyal összeegyeztetnünk.

Könnyen lehetséges, hogy nálunk a bigámista papok nem 'csak' másodszor nősültek voltak, hanem ahogy a törvény szövege is elválasztja őket, voltak köztük világi értelemben vehető valódi bigámisták is. Maga a szabolcsi zsinat végzései sem kizárólag egyházi ügyekkel foglalkoztak, így a bigámia kérdését sem feltétlenül csak így szabad látnunk.

A késő középkorban sem volt ismeretlen a bigámia Magyarországon, legalábbis erre utalnak a Budai jogkönyv szavai: „Ha azonban az történe, hogy valakinek rövidebb vagy hosszabb ideig volt már felesége, és elvesz egy másik nőt olyan időben, amikor az előző még él, akkor az egyik vagy mindkét asszony külön-külön vagy együtt bevádolhatja őt fejezt követelve.”⁵¹

A VIII–IX. század fordulóján a Kárpát-medencét dúló Nagy Károly ismert volt számtalan feleségéről és ágyasáról, akiknek jogi kapcsolatait máig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.⁵² A késő középkori európai házassági szokásokat vizsgálva több helyen találunk burkolt vagy nyílt engedélyt bigámiára. Nem túl közismert, de Aquinói Szt. Tamás bizonyos kitételekkel elfogadhatónak tartotta a poligámiát, lévén, hogy az ószövetségi pátriárkák is így éltek.⁵³ Angliában I. Edward (1272–1290) király engedélyezte a bigámiát azzal a kitételrel,

⁴⁸ SIKLÓSSY 2002. 27–28.; ZÁVODSZKY 1904. 58–59. Természetesen tudok a dekrétumok 2006-ban kiadott fordításáról, de a régies nyelvezetű szövegben is minden benne van tulajdonképpen helyesen, és sokkal közelebb állónak érzem a XI. század hangulatához. MAKK–THOROCZKAY 2006. 147–148.

⁴⁹ Halmágyi Miklós, szerk. jegyzete: „Aki egyszer nősült, az jobban jelképezi a felbonthatatlan köteléket, ami összeköti Krisztust és az Egyházat.” A Szent István Társulat Biblia-kiadásának jegyzete 1 Timóteus 3:2-höz. Házassággal kapcsolatos törvényekről lásd KOMÁROMY LÁSZLÓ: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. Budapest, 2013. vonatkozó fejezetek.

⁵⁰ SIKLÓSSY 2002. 28.; Pál apostol Timótheushoz írott első levele 3:2. Károli Biblia-fordítása.

⁵¹ BUDAI JOGKÖNYV 2001. 460. 279. art. Az idézet feloldása többféle is lehet. Mivel az egyház nem engedélyezte a válást, így a férj hiába élt külön a feleségétől, nem házasodhatott újra. Ha nem született gyermekük, akkor sem házasodhatott újra. Az ilyet bigámiának tartották volna. A tiltó rendeletből úgy tűnik, hogy azért többen is megpróbálták. Érdekes még, hogy nem az egyszerre több feleség elvétele volt a tilalmas a világi törvényhozó szerint, hanem csak lehetőséget adtak a becsapott asszonyoknak a jogorvoslatra.

⁵² Einhardi Vita Caroli Magni MGH Ss rer. Germ. XXV. 25. 20. cap.; GAGE 1893. 398.

⁵³ Bővebben lásd BRUNDAGE 1990. 478. A szerző művében a XV. századból több nyugat-európai bigámista esetet is felhozott, így abban a században a buckinghami főesperesség területén 25 év alatt 6

hogy az első házasság az érvényes a törvény előtt, de nem szükséges érvényteleníteni a többit, illetőleg nem is büntették ezt a szokást egészen 1604-ig! Maga a nagy reformátor, Luther Márton is engedélyezte a Hesseni Ögrófnak, hogy két felesége legyen, feltéve, hogy az első beleegyezik az újabb házasságba.⁵⁴ A középkori államoknak az időszak nagy részében sokkal fontosabb volt az 'adóalanyok' számának növekedése, mint a bigámia üldözése, büntetése.

Mindezeket látva talán már nem is tűnik olyan furcsának a feltételezés, hogy a kereszténységben nem túlságosan elmélyedő Géza fejedelemnek két (vagy akár még több) felesége is lehetett. Sem a magyar szállásterületeket övező népektől nem állt távol a bigámia, poligámia, sem az egykori finnugor rokonnépektől, sem a Levediában és Etelközben a magyarokra befolyásos kazároktól, sem a Kárpát-medencében őseinket körülvevő bolgároktól, csehektől, lengyelektől. Egyáltalán nem lehetetlen tehát azt feltételeznünk, hogy Gézának volt egy pogány (Adelhaid vagy Sarolt), és egy keresztény (Sarolt vagy Adelhaid) felesége. Inkább azt kell gondolnunk, hogy több felesége is volt, valószínűleg egy időben.

Következtetések

Ezúttal az összes rendelkezésünkre álló forrást összeolvasva, a nevek jelentéstani vitáját elhagyva, a bigámia történetét röviden összegezve talán tudunk végleges, és elfogadható megoldást nyújtani. Beleknegini és Prokuj nevének vizsgálata mellékszálnak bizonyult, de nem így az Adelhaid név szereplése az Árpádok korai genealógiájában, illetve Géza és Szent István születésének vizsgálata.

valódi bigámia történet, Franciaországban volt egy férfi, aki négy feleséggel élt egy fedél alatt stb. Ld. uo. 539–540. A szerk. (H. M.) jegyzete: A házasságról lásd Magyar Katolikus Lexikon házasság szócikkét, (Egyházi jogi rész: VI. 2.) <http://lexikon.katolikus.hu/H/h%C3%A1zass%C3%A1g.html>

⁵⁴ <http://www.newadvent.org/cathen/02564a.htm> (belepés 2012. 02. 6.); GAGE 1893. 398–399.

Láttuk, milyen kedvelt volt az Adelhaid név a Vazul-ág leszármazottjai között, és ez, ha nem is bizonyító erejű dolog, de érdekes, hiszen a németekkel enyhén szólva nem jó viszonyt ápoló Vazul-fiak és leszármazottaik egy német szent⁵⁵ után nevezték el sorban lányukat. Emiatt biztos vagyok benne, hogy lennie kellett egy Adelhaid nevű feleségnek Mihály vagy Vazul oldalán. Mindemellett még az sem lehetetlen, hogy egy teljesen másik Adelhaid legyen Géza oldalán is, de inkább őt kell ott látnunk a források szerint.

Úgy vélem, ugyanakkor sikerrel mutattam rá arra, hogy Gézának Sarolt előtt már lennie kellett másik feleségének, pusztán a fejedelem életkorának figyelembe vétele alapján. Sok-sok középkori példával lehetne illusztrálni a tizenévesen kötött házasságokat, elég csak arra gondolnunk, hogy – feltételezések szerint – Szent István felesége, Gizella körülbelül 12 éves lehetett 996 táján,⁵⁶ mikor összeadták őket. Ha azonban nem Adelhaid volt Géza első felesége, akkor vajon ki lehetett ez a lány? (Az igazából nem képezi számomra vita tárgyát, hogy Sarolt volt a második, a magyar történelemre nagyobb hatású feleség. Pusztán a magyarországi forrásokból azonban ezt nem lehet egyértelműen kijelenteni.)

Hogy került végül Adelhaid neve Géza fejedelem neve mellé a lengyel évkönyvekben? A megoldás nem egyszerű. Először is szögezzük le gyorsan, hogy a közel egykorúnak elfogadott kamenicki évkönyv ismer egy Adelhaid nevű lengyel hercegnőt, vagy legalábbis egy nőronkát (soror) I. Mieszkónak. Léteznie kellett Adelhaidnak az évkönyv miatt, illetve a magyar Adelhaid nevű lányok sora is erre mutat rá. Adelhaid pedig Géza testvérének Mihálynak lehetett (eredetileg?) a felesége. Mivel Mi-

⁵⁵ A burgundi születésű Szent Adelhaid 999-ben halt meg, körülbelül ettől az időtől kezdődhetett csak el kultusza. Persze e névkultusz nélkül is nevezhették már így a lengyel Adelhaidot.

⁵⁶ KMTL 1994. 236.

hály fejedelmi vérből származott, a kamenicki évkönyv helyesen látja, hogy Magyarország királyának lett Adelhaid a felesége (továbbá ki tudja, hogy a levirátus szokása miatt Géza nem örökölhette-e meg esetleg ezt a feleséget?). Nagy Géza és Kristó Gyula azonban szintén helyesen látják, hogy a Szent István életéről szóló Hartvik-legenda is nagy befolyással volt a lengyel évkönyvek szövegeire.⁵⁷ Lengyelország és Magyarország nem volt határos egymással a X. század végén, a XI. század elején.⁵⁸ Ha ehhez hozzávesszük, hogy az évkönyvíró szerzetesek a világtól elzártan éltek, így már főleg érthető, ha Mihály helyét a nagyobb formátumú Géza vette át a feljegyzéseikben. A kezükbe kerülő Hartvik-legenda hitelét pedig végképp nem merték megkérdőjelezni. Emiatt aztán Szent István anyja Adelhaid lesz náluk, aki Gézához ment feleségül (hiszen tudták, hogy egy magyar fejedelem fiával házasodott). Talán még abban sem voltak biztosak, hogy Géza és Mihály két különböző személy volt-e? Véleményem szerint a legnagyobb jóhiszeműséggel jártak el akkor, amikor Adelhaidot Sarolt helyére emelték (Saroltról valószínűleg soha nem is hallottak).

A Sarolt és Adelhaid történetére irányuló kutatás hatására a két asszony létén továbblépve ugyanakkor bátran kijelenthető, hogy Géza fejedelemnek több felesége volt, időben egymás után mindenképpen, de nagy valószínűséggel időben egyszerre is, legalább a kereszténység felvételéig. Rajta kívül az előkelő magyaroknak (törzsfők, nemzetségfők, lásd például Ajtony) szintén több feleségük volt. Mindebből kifolyólag az sem lehetetlen, hogy Adelhaid valóban

volt Géza felesége is. Semmi okunk feltételezni, hogy amennyiben Mihály halt meg előbb, úgy Géza ne vette volna feleségül uralkodói vérből származó lengyel özvegyét. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁKÍF, 1999.: KRISTÓ GYULA (előszó, vál., szerk.): Az államalapítás korának írott forrásai. Szeged 1999.
- BATTHYÁNY IGNÁC 1785: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentum*. Károly-nehérvár, 1785.
- BRUNDAGE, JAMES A. 1990: *Law, sex and Christian society in medieval Europe*. Chicago and London, 1990.
- Budai jogkönyv 2001.: *Budai jogkönyv II. Közreadja Blazovich László, Schmidt Péter*. Szeged, 2001.
- CSALLÁNY DEZSŐ 1969: *Rovásírásos emlékek a Kárpát-medencében*. In *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1969–71*.
- DEÉR JÓZSEF 1993: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Budapest, Holnap. (1938-as kiadás reprintje)
- DÖRY FERENC 1938: *Szent István családi története*. In *Serédi Jusztinián (szerk.): Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Einhardi *Vita Caroli Magni*. MGH Ss rer. Germ. XXV.
- GAGE, MATILDA JOSLYN 1893: *Woman, Church and State. A historical account of the status of woman through the Christian ages*. Chicago.
- GALL NÉVTELEN 2007: *BAGI DÁNIEL (ford., szerk.): Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei*. 2007.
- GIEYSZTOR, ALEXANDER 1982: *A nő a 10-13. századi civilizációkban. A nő Kelet-Európában. Világtörténet 1982. 1. sz. 40–54.*
- GOETZ, HANS-WERNER 1993: *Life in the Middle Ages*. Transl. Albert Wimmer. London, (angol nyelvű kiadás)
- GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS 1937: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I.* Budapest, Szent István Akadémia.
- RYSZARD GRZESIK 1995: *Adelhaid, az állítólagos lengyel hercegő a magyar trónon*. *Aetas* 1995. 3. sz. 114–126.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2000: *István király és műve*. 3. bővített kiadás. Budapest, Balassi Kiadó.

⁵⁷ NAGY 1907. 132., 139.; KRISTÓ 2000. 8–9.

⁵⁸ H. M. szerk. jegyzete: Thietmar szerint Boleszlávnak volt egy vára saját országa és Magyarország közti határon. VIII. 4. „Habuit hic quandam urbem in confinio regni suimet et Ungariorum sitam” Thietmar szövege alapján azt mondhatjuk, hogy Boleszláv országa és Magyarország határosak voltak egymással, persze érdemes figyelembe venni, hogy a korabeli territóriumokat gyepűövezet választotta el egymástól.

- HALMÁGYI MIKLÓS 2011: Beleknegini-Sarolt és társnői. Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában. *Acta Historica* tom. 132. 2011. 21–36.
- HÓMAN BÁLINT 1925: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi leszármazottjai. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1904a: Szent Adalbert védelme. Első közlemény Magyar Katolikus Szemle 1904. 5. sz. 452–462.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1904b: Szent István király élete. Budapest, Szent-István-Társulat.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1906: Szent-István anyja. I. András anyja. Új eredmények. Turul 1906.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1909: A Szent-István anyjáról szóló adatok új megrostálása. Turul 1909.
- KK 2004.: Képes krónika. Ford.: Bollók János. Budapest, Osiris.
- KMOSKÓ MIHÁLY 2000: Mohamedán írók a steppe népeiről. I/1-2. Budapest, 1997–2001, Balassi.
- KRISTÓ GYULA 2000: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10-12. században a források tükrében. *Történelmi Szemle* 2000. 1-2. sz. 1–18.
- KMTL, 1994: KRISTÓ GYULA (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.
- KOZMA 1923: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. MGH. Berlin, 1923.
- LÁSZLÓ GYULA 1988: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, Múzsák
- LEA, HENRY C. 1867: *An Historical Sketch of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church*. Philadelphia, J. B. Lippincott & Co.
- MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR (szerk.) 2006: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szeged, 2006.
- MANSI, JOANNES DOMINICUS (ed.) 1773: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. XVIII. k. Velence, 1773.
- MELICH JÁNOS 1924: Sarolt. Elnöki megnyitó. Magyar Nyelv 1924. 110–115.
- MELICH JÁNOS 1925: A honfoglalás kori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve I/6. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MELICH JÁNOS 1927: Beleknegini és Procui. Magyar Nyelv 1927. 488–496.
- MHK 1900: PAULER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): A magyar honfoglalás kútfoái. Budapest.
- NAGY GÉZA 1907: Szent István vérsége és a magyar kutforrások. Turul 1907.
- NAGY GÉZA 1908: Szent István vérsége és a magyar kutforrások. Turul 1908.
- NAGY GÉZA 1909: Szent István vérsége és a magyar kutforrások. Turul 1909.
- NÓTÁRI TAMÁS 2002: *De Consultis Bulgarorum*. Collega 2002. 5. sz.
- PAULER GYULA 1899: A magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt. Budapest.
- PETKOV, KIRIL (ed.) 2008: *The Voices of Medieval Bulgaria, Seventh-Fifteenth Century. The Records of a Bygone Culture*. Leiden – Boston, 2008.
- PRAY GYÖRGY 1791: *Annales veteres hunnorum, avarum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. Vindobona*, 1791.
- PÜSPÖKI NAGY PÉTER 1972: Rovásírásos emlékeink olvasásának elvi kérdései. In A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. 1972–74.
- SÁRKÁNY MIHÁLY 1997: Rokonsági rendszerünk alakulásának néhány kérdése. In Kovács László – Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. Budapest.
- SIKLÓSSY LÁSZLÓ 2002: A régi Budapest erkölce. Budapest.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU 1998: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Budapest.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ 1974: Sarolta. In Horváth János és Székely György (szerk.): *Középkori kútfoaink kritikusi kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UHRMAN IVÁN 2003: IULUS REX. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei. *Hadtörténelmi Közlemények* 2003. 2. sz. 267–366.
- UHRMAN IVÁN 2010: A két Szent István és a kora középkori zsidó misztika. Hacofe 2010. (elektronikus kiadás)
- VAJAY SZABOLCS 1967: Géza nagyfejedelem és családja. In Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai*. 1. kötet Székesfehérvár.
- VARGA GÉZA 2001: A székelység eredete. A honfoglalók könyvtárai. Székely rovásjelek hun tárgyakon és más tanulmányok. Budapest, Írástörténeti Kutatóintézet.
- WERTNER MÓR 1885: Az Árpádok házassági összeköttetései. Turul 1885.
- WERTNER MÓR 1892: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, Pleitz Ny.
- ZÁVODSZKY LEVENTE 1904: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest.